

УДК 376-056.262 (045)

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НЕЗРЯЧИХ УЧНІВ

Тельна О.А., к. пед. н.,

доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

У статті розглянуто феномен життєвої компетентності щодо незрячих учнів, проаналізовано її структурні компоненти й окреслено способи формування засобами імітаційного моделювання. Зокрема, визначено сутність життєвої компетентності в умовах зорової депривації, охарактеризовано її складові, наведено конкретні шляхи її формування за допомогою ігрових і неігрових методів імітаційного моделювання.

Ключові слова: життєва компетентність, імітаційне моделювання, незрячі учні.

В статье рассмотрен феномен жизненной компетентности касательно незрящих учеников, проанализированы ее структурные компоненты и очерчены способы формирования средствами имитационного моделирования. Автор дает определение жизненной компетентности в условиях зрительной депривации, характеризует ее составляющие, приводит конкретные пути ее формирования с помощью игровых и неигровых методов имитационного моделирования.

Ключевые слова: жизненная компетентность, имитационное моделирование, незрящие ученики.

Telna O.A. IMITATIVE SIMULATION AS A FACTOR OF DEVELOPING THE LIVING COMPETENCE OF VISUALLY DISABLED PUPILS

The article explores the acute issue of living competence of visually disabled pupils, its structural components and the ways of its development using the methods of imitative simulation. The author gives a definition of the living competence under the sight loss condition, describes its constituents, suggests the best ways for its development by means of problem solving, role play, simulation, and drama plays.

Key words: living competence, imitative simulation, visually disabled pupils.

Постановка проблеми. Система освіти XXI ст. потребує докорінного переосмислення практичної реалізації базових принципів компетентності. Згідно з Концепцією ЮНЕСКО, у школі дитина має навчитись пізнавати, навчитись працювати, навчитись жити [2]. Тому тенденції розвитку середньої загальної освіти нині характеризуються переходом від традиційної репродуктивної моделі школи до розвиваючої конструктивної моделі, орієнтованої на результат. Оновилась і функція школи, що тепер мусить забезпечувати не тільки навчання та виховання, але й соціалізацію школярів, формування їхньої життєвої компетентності, розвиток соціально значущих якостей особистості.

Змінилась і мета шкільної освіти, що на сучасному етапі полягає у формуванні особистості, котра буде здатна отримувати глибокі знання, професійні навички, вільно орієнтуватись, самореалізовуватись, саморозвиватись і самостійно приймати правильні, морально-відповідальні рішення в умовах мінливого світу.

У контексті спеціальної освіти, зокрема, навчання та виховання незрячих, потреба у формуванні життєвої компетентності набуває особливої актуальності, оскільки діти з глибокими вадами зору перебувають під

подвійним пресом обмежень: психосенсомоторного, безпосередньо пов'язаного із зоровою депривацією, та соціального, спричиненого неадекватним ставленням суспільства до людей з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науково-педагогічній, соціально-психологічній і філософській літературі в різний час проблему формування життєвої компетентності вивчали А. Афанасьєв, І. Бех, І. Блоуберг, Н. Бойко, Р. Гурова, О. Злобіна, І. Зязюн, Л. Коган, М. Лукашенко, М. Нугаєв, В. Отрут, Г. Пустовіт, В. Садовський, Л. Сохань, А. Харчев, В. Цива, Б. Юдін, І. Ящук. У дослідженнях А. Алексюка, П. Гончарука, І. Зверєвої, О. Савченко, С. Сисоєвої та інших учених висвітлено проблеми формування загальних, професійних, життєвих умінь і навичок. Значну увагу питанням забезпечення життєвої компетентності дітей з інвалідністю приділяли Л. Артемова, О. Бандура, П. Горностаї, А. Панова, Л. Сохань, Т. Титаренко, В. Циба, В. Тарсун, М. Фурсов, О. Холстова. Проте ґрунтовних досліджень у сфері формування життєвої компетентності незрячих учнів і досі бракує.

Постановка завдання. Метою статті є, проаналізувавши різні підходи до визначення життєвої компетентності, охаракте-

ризувати її значення для незрячих учнів; визначити її компоненти та теоретично обґрунтувати шляхи формування життєвої компетентності дітей із глибокими вадами зору засобами імітаційного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою з'ясування сутності феномену життєвої компетентності та його значення для незрячих учнів коротко розглянемо погляди вчених на це питання.

Дослідники І. Єрмаков та Л. Сохань визначають життєву компетентність як знання, вміння, досвід особистості, її життєтворчі здібності, необхідні для розв'язання різноманітних завдань і продуктивної реалізації життя як індивідуального проекту [5, с. 9]. Вона передбачає свідоме та відповідальне ставлення до виконання особистістю її ролей.

З іншого боку, Т. Титаренко під життєвою компетентністю розуміє уміння не зосереджуватись виключно на собі, а виходити за межі особистого егоцентризму, здобуваючи віру у власні адаптивні можливості; вміння розумно виходити за межі існуючих норм, уникати зайвої мінливості та відносності довколишнього світу [7, с. 183].

На думку І. Дикун, життєва компетентність «виявляється в умінні здійснювати власний вибір, виходячи з адекватної самооцінки в конкретній ситуації» [4, с. 194].

П. Горностаї, розглядаючи особливості формування життєвої компетентності людей з особливими потребами, зазначає, що характерною рисою життєвого світу дитини із психофізичними розладами є звуження її життєвих ролей, що негативно впливає на формування особистості та її соціалізацію. Багато потенцій рольової поведінки дитини не реалізується, оскільки вона обмежена у своїх основних життєвих функціях (перцепції, комунікації тощо) [3]. Проте формування нових завдань може здійснюватись у штучно створеному середовищі, коли уявні ролі замінюються втраченими чи нерозвиненими реальними. Таким середовищем може бути гра (розважальна, навчальна, психотерапевтична). Засвоєні дитиною у процесі спеціально організованої педагогічної діяльності нові життєві ролі сприятимуть відновленню рольової компетентності [3].

О. Бандура, звертаючись до проблеми розвитку соціально-психологічної компетентності дітей з особливими потребами, зазначає, що наявність психофізичних розладів створює низку об'єктивних і суб'єктивних перешкод на шляху формування інтегрованого стилю життя. Так, гіперопіка чи, навпаки, відчуження з боку значущих людей може призводити до формування

низької чи нестійкої самооцінки, перебільшеної безпорадності й, зрештою, високої психологічної залежності від оточуючих. За наявності порушень у сенсорній чи інших сферах стає проблематичним опанування комунікативними навичками, що є засобом соціальної інтеграції [1].

Особливої уваги, на думку О. Бандури, заслуговує формування відповідальності як домінуючої соціальної установки; інші релічені установки та навички можуть бути умовами та засобами її реалізації. Відповідальність у цьому контексті означає не просто усвідомлення та виконання власних обов'язків, але й усвідомлення та втілення невід'ємного права людини приймати рішення щодо власного життя на різних рівнях (від побутових до доленосних). Розвиток такої відповідальності є необхідною умовою інтеграції дитини в суспільство. В іншому випадку формується особистість, яка звикла бути пасивним об'єктом сторонніх зусиль. У цьому разі наявність особливих потреб обтяжується так званою «набутою безпомічністю», коли людина принижує свої реальні можливості й нездатна скористатися наявними ресурсами [1].

Учений також наголошує на тому, що розвиток усталеної позитивної самооцінки, відповідальності щодо власного життя та навичок партнерського спілкування і продуктивної діяльності забезпечує дитину установками та засобами, необхідними для активного пошуку й опанування належного місця в суспільстві [1].

Отже, життєва компетентність для дитини з глибокими вадами зору – це сукупність загальних (притаманних усім успішним людям) і спеціальних (важливих тільки для осіб із порушеннями зору) установок і якостей особистості, що забезпечують її готовність і здатність до здійснення ефективної самостійної життєдіяльності в соціумі.

На нашу думку, компонентами життєвої компетентності дитини з глибокими вадами зору можна вважати:

1) інтерактивний компонент, який містить дві складові:

- комунікативну (суто мовленнєві вміння: навички усного й

- писемного монологічного та діалогічного мовлення, невербального спілкування, навички продуктивного слухання);

- психологічну (емпатія, відкритість, толерантність, культура й етика спілкування);

2) діяльнісний компонент, який містить дві складові:

- оперативну (володіння навичками виконання конкретних

- практичних дій, інтелектуальних операцій);

- особистісну (лідерські якості, вміння працювати в команді,

- ініціативність, готовність виконувати настанови інших, відповідальність, товариськість, самоконтроль тощо);

3) мотиваційний компонент, який також містить дві складові:

- внутрішню, або біологічну (темперамент, характер, природна

- (біологічна) активність, допитливість, комунікабельність тощо);

- зовнішню, або соціальну («Я-образ», спрямованість особистості,

- соціальні експектації, соціальна активність, життєвий сценарій, рольовий репертуар, цілепокладання тощо).

Наведені складові життєвої компетентності особистості з глибокими вадами зору є взаємозумовленими та взаємозалежними. Вони формуються упродовж тривалого часу, який охоплює все дошкільне та шкільне дитинство, а в деяких незрячих осіб можуть залишатись не сформованими навіть у дорослому віці.

Ознакою гармонійно розвиненої життєво компетентної особистості є рівноцінна сформованість усіх трьох компонентів: інтерактивного, діяльнісного, мотиваційного. Проте фахові дослідження П. Горностай,

О. Клопоти, В. Кобильченка, Є. Синьової засвідчують, що глибокі порушення зорового аналізатора в ранньому дитинстві спричиняють появу численних вторинних розладів, які роблять психофізичний розвиток незрячої дитини аномальним.

Не вдаючись у детальний розгляд причин і наслідків відхилень у соціально-психологічному аспекті розвитку особистості, яка функціонує в умовах зорової депривації, зупинимось на окресленні шляхів формування життєвої компетентності незрячих учнів засобами імітаційного моделювання, що, базуючись на інтерактивних методах навчання, дозволяє вчителю створити ефективну педагогічну технологію для комплексного розвитку всіх її компонентів.

Імітаційне моделювання являє собою технологію перспективного формування в незрячих учнів життєвого досвіду поведінки у проблемних ситуаціях, розв'язання життєвих завдань, продуктивного спілкування з різними типами особистостей, що дозволяє навчити дітей створювати, комбінувати, швидко змінювати стратегії та сценарії власної життєтворчості.

Відомо, що моделювання є особливим видом експерименту (так званий модельний експеримент), специфіка якого полягає у тому, що до процесу пізнання залучається проміжна ланка – модель, яка виступає, з одного боку, засобом пізнання та уявля-

ня об'єкта, а з іншого – предметом експериментального дослідження, що замінює «справжній» об'єкт вивчення. Завдяки цьому можливості імітаційного моделювання у процесі навчання незрячих учнів значно розширюються, тому що на моделях можна відтворювати й вивчати багато речей у цілісності та оглядовості їх сутнісних характеристик [6].

У контексті формування життєвої компетентності, імітаційне моделювання полягає в розробці учителем і розв'язанні незрячими учнями конкретних життєво важливих ситуацій та виробленні алгоритму їх вирішення. Серед великої кількості таких ситуацій можна виокремити кілька провідних видів:

- ситуація-ілюстрація, коли учні мають знайти життєві приклади описаних учителем проблем;

- ситуація-проблема, за якої учні знаходять причину виникнення описаної ситуації, вичленовують проблему та знаходять шляхи її розв'язання;

- ситуація-вправа, коли учні вирішують нескладні життєві завдання, використовуючи метод аналогії (навчальної ситуації);

- ситуація-план, коли учні виробляють алгоритм дій, стратегію поведінки, сценарій розгортання подій тощо;

- ситуація-оцінка, коли учні дають оцінку ухваленим рішенням, обраним ролям поведінки, виробленим стратегіям тощо.

Імітаційні ситуації як різновид практичних завдань найповніше відповідають ідеям контекстного підходу: здебільшого вони містять реальні життєві ситуації (випадки, історії), у яких описано певні події, що мали або могли мати місце і які призводили до помилок у розв'язанні життєвої проблеми. Завдання незрячого учня полягає у тому, щоб виявити ці помилки та проаналізувати їх, використовуючи наявні в них резерви.

Вибір необхідних навчальних ситуацій іноді може бути для вчителя досить важким завданням. Ми вважаємо, що кожна модельована ситуація має відповідати таким вимогам:

1. Сценарій мусить мати реалістичну основу або має бути взятий безпосередньо «з життя». Але це не означає, що треба описувати ситуацію з усіма наявними тонкощами, які незрячому учневі ще довго не будуть відомі. Слід також уникати зайвих подробиць і нав'язування варіантів розв'язання проблеми.

2. Навчальна ситуація не повинна містити більше 3 – 5-ти проблемних моментів, що їх учні мусять виділити та прокоментувати в межах досліджуваної теми.

3. Навчальна ситуація не може бути примітивною, у ній, окрім 3 – 5-ти досліджуваних проблем, мають бути 1 – 2-і проміжні теми, що теж наявні в описаній ситуації. Життя не розкладає проблеми по полицях для їх окремого розв'язання. Як правило, вони завжди виникають не по черзі, а разом з іншими: психологічними, соціальними, фінансовими тощо. Важливо, щоб незрячі учні в аналізі ситуації застосовували власні ідеї, досвід інших людей (літературних героїв, історичних діячів, друзів, знайомих тощо).

Отже, метод аналізу проблемних ситуацій полягає у вивченні, аналізі та прийнятті рішень, зумовлених конкретною проблемою, що виникла в результаті якихось подій або може з'явитись за певних умов, у той чи інший момент (наприклад, сварка із другом чи родиною, відмова з боку інших допомогти чи співпрацювати, конфлікт із батьками, однокласниками в університеті, майбутніми співробітниками тощо). Аналіз проблемної ситуації – це глибоке й детальне дослідження реальної або штучної обстановки, здійснюване для того, щоб виявити її характерні властивості. Цей метод розвиває аналітичне мислення, системний підхід до розв'язання проблеми, дозволяє виділяти варіанти правильних і помилкових розв'язків, обирати критерії знаходження оптимального рішення, вчитись установлювати ділові та професійні контакти, ухвалювати колективні рішення, усувати конфлікти.

Імітаційне моделювання як засіб формування життєвої компетентності незрячих учнів може також набувати ігрових форм: гри-симуляції, гри-драматизації, рольової гри.

Гра-симуляція, що полягає в імітуванні учасниками дій інших людей, є найпростішим різновидом рольової гри, але дозволяє у легкій і доступній формі розвинути в дітей із глибокими вадами зору практичні вміння та навички виконання будь-якої діяльності, збагатити емоційний досвід, розширити культурний світогляд тощо. Гра-симуляція може бути елементом психоемоційного та психорелаксаційного тренінгу, тому сприяє психологічному розвантаженню, зниженню емоційної напруги, запобіганню конфліктів у колективі, що притаманні будь-якій соціальній спільноті.

Гра-драматизація, що полягає в інсценуванні життєвих ситуацій, виконанні різних ролей, апробації стратегій поведінки, допомагає незрячим учням розвинути комунікативні якості, спробувати себе в нехарактерних, але, імовірно, життєво необхідних ролях, водночас розвиває міміку,

пантоміміку, поставу, загальну моторику, володіння голосом. Саме у гри-драматизації природним шляхом формуються такі якості особистості, як толерантність, товариськість, відповідальність тощо.

Рольова гра, завдяки своїй аморфній структурі, дозволяє розв'язувати широкий спектр навчальних завдань: від пошуку проблеми та її вирішення до моделювання складних сценаріїв і вироблення стратегій. Цей метод імітаційного моделювання допомагає розвинути в незрячих учнів логічне та стратегічне мислення, сформувати навички цілепокладання та перспективного планування, сприяє виробленню власних життєвих сценаріїв, формує вміння коригувати власні дії, залежно від змінюваної ситуації.

Проте вчителю варто пам'ятати, що ігрові методи імітаційного моделювання вимагають від педагога високого рівня професійної майстерності, адже викладач має ґрунтовно підготуватись до будь-яких варіантів розгортання дії, зробити з учнів компетентних гравців, уміло контролювати ігрову діяльність, а також правильно організувати обговорення її результатів.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок про те, що життєва компетентність незрячих учнів являє собою сукупність загальних (притаманних усім успішним людям) і спеціальних (важливих тільки для осіб із вадами зору) установок і якостей особистості, що забезпечують її готовність і здатність до здійснення ефективної самостійної життєдіяльності в соціумі. Умовно в її структурі можна виділити три компоненти: інтерактивний, діяльнісний і мотиваційний. Формуванню життєвої компетентності учнів із глибокими вадами зору можуть сприяти технології імітаційного моделювання, що передбачають використання вчителем ігрових і неігрових методів: розв'язування різноманітних проблемних (характерних для реального життя незрячої людини) ситуацій, ігор-симуляцій, ігор-драматизацій, рольових ігор. Практична спрямованість і нестандартний зміст технологій імітаційного моделювання дозволяють учителю сформувати в незрячих учнів необхідні для самостійної життєдіяльності знання, уміння та навички.

Варто зауважити, що поза нашою увагою залишилися питання змістового наповнення конкретних занять із формування у незрячих учнів життєвої компетентності. Також потребує вивчення проблема експериментальної перевірки теоретичних положень, викладених у цій статті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура О. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості / О. Бандура // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник [Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін.]. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
2. Бондаренко Ю. Життєва компетентність вихованців закладів інтернатного типу / Ю. Бондаренко - [Цит. 2017, 22 січня]. -Доступно з: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_2/files/ped_02_09_Bondarenko.pdf.
3. Горностаї П. Життєва компетентність в умовах обмеженості життєвого світу / П. Горностаї // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник [Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін.]. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
4. Дикун І. К проблеме формирования жизненной компетентности воспитанников детского дома / И. Дикун // VI Пикалевские чтения: материалы междунауч.-практ. конф. – Пикалево, 2004. – С. 194–198.
5. Життєва компетентність особистості / за ред. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
6. Павлютенков Є. Орієнтуватися на життєву компетентність людини. Школа життєтворчості особистості: Науково-методичний збірник / Ред.кол. В. Доній (голова), Г. Несен (заст.голови), І. Єрмаков (наук.ред.) та ін. – К.: ІСДО, 1995. – 480 с.
7. Титаренко Т. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. Титаренко. – К.: Либідь, 2005. – 376 с.